

פרשת ואתחנן

הרב מרדכי סבתו

מה בין דיברות ראשונות לדיברות אחרונות?

כרת עמנו ברית בחרב... פנים בפנים דבר ה' עמכם". הברית שנכרתה בחורב נכרתה ישירות על ידי ה': פנים בפנים דיבר ה' עם העם. שונה היא אפוא ברית זו מנאום המצוות, שבו משה הוא הדובר באזני העם. עשרת הדיברות, המכונים כאן 'ברית חורב', אינם פירוט של "החקים והמשפטים אשר אנכי דבר באזניכם", שהרי אותם שמע העם ישירות מאת ה'. עשרת הדיברות, יחד עם פס' ב-ה, המשמשים הקדמה להם, מהווים אפוא סטייה מן הנושא הראשי – החוקים ומשפטים שהעם שומע ממשה בלבד. בחלקו השני של פרק ה', החל מפס' יט, מבאר משה לעם מדוע לא שמעו מאת ה' גם את יתרת החוקים והמשפטים:

וְיָהִי כְשִׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁף וְהָהָר בְּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּ אֵלַי כָּל רְאֵשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם. וַתֹּאמְרוּ הֵן הָרָאנוּ ה' א-להינו את כבודו ואת גדלו ואת קלו ששמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר א-להים את האדם וחי. ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספיק אנחנו לשמע את קול ה' א-להינו עוד ומתנו. כי מי כל בשר אשר שמע קול א-להים חיים מדבר מתוך האש כמנו וחי. קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-להינו אליך ושמענו ועשינו (ה', יט-כג).

בפסוקים אלו מדגיש משה שהיה זה רצון העם שלא לשמוע יותר את קול ה' ישירות; העם הוא שביקש ממשה לתווך בין ה' לביןם. ובקשתם נתקבלה על ידי ה':

וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרְכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְרוּ אֵלַיךְ הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבְרוּ. מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבַבְכֶם זֶה לָהֶם לִירְאָה אֹתִי וּלְשׁוֹמֵר אֶת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים לְמַעַן יִיטֵב לָהֶם וּלְבִנְיָהֶם לְעֹלָם. לֹךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֶהְלִיכֶם. וְאַתָּה פֶּה עֹמֵד עִמָּדִי וְאַדְבַּרְהָ אֵלַיךְ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמַדְם וְעָשׂוּ בְּאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נָתַן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ (שם, כד-כז).

נשים לב לדמיון שבין דברי ה' בפס' כז לבין דברי משה לעם בו', א:

וְאַתָּה פֶּה עֹמֵד עִמָּדִי וְאַדְבַּרְהָ אֵלַיךְ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמַדְם וְעָשׂוּ בְּאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נָתַן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ (שם, כז).

וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' א-להיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה (ו', א).

כבר עמדנו על כך שהאמירה בו', א היא היא האמירה שבה', א. החזרה נובעת מכך שמה', ב ואילך סטה משה מן הנושא: הוא

בעיונונו לפרשת דברים ציינו שהנאום העיקרי בספר דברים הוא נאום המצוות, הנפתח בפרק ה' ומסיים בסוף פרק כ"ו. בפתח נאום המצוות חוזר משה על עשרת הדיברות. בעיונונו הפעם נסקור את השינויים שבין הדיברות בשמות לבין הדיברות בדברים ונסה לברר את משמעותם.

א

נבאר תחילה את מיקומם של הדיברות בנאום של משה. בפתחת נאום אומר משה לעם (דברים ה'):

(א) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֲקִים וְאֶת הַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר אֲנִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם:
(ב) ה' א-להינו כרת עמנו ברית בחרב: (ג) לא את אבותינו פרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים:
(ד) פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש:
(ה) אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליהם בהר לאמר:

לאחר פתיחה זו באים עשרת הדיברות (שם, ו-יח), ולאחריהם מספר משה על תגובת העם לאחר שמיעת הדיברות ועל תשובתו של ה' לתגובתם (שם, יט-ל). בפתחת פרק ו' חוזר משה על הכותרת לנאום המצוות:

וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' א-להיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה.

והחל מפס' ד שם מתחיל משה בפירוט המצוות.

מדוע נזקק משה לשוב בתחילת פרק ו' על הכותרת לנאום המצוות, שכבר נזכרה בלשון דומה בתחילת פרק ה'?

בעיונונו לפרשת דברים הערנו כי במקרים רבים חוזר הכתוב על דיבור שנזכר קודם לכן עקב סטייה מן הנושא. שם גם ציינו שעל עיקרון ספרותי זה במקרא עמד כבר רש"י בפירושו לשמות ו', ל: "ויאמר משה לפני ה' – היא האמירה שאמר למעלה (שמות ו', יב) 'הן בני ישראל לא שמעו אלי', ושנה הכתוב כאן כיון שהפסיק הענין, וכך היא השיטה, כאדם האומר: נחזור על הראשונות". גם בפרשתנו ניתן להסביר את החזרה בו', א על האמור בה', א על פי אותו עיקרון.

כדי להבין מה היא הפסקת העניין אצלנו, ניתן דעתנו לפס' ה', א-ה שהובאו לעיל. נשים אל לבנו את המתח שיש בין פס' א לפס' ב-ד. בפס' א הדגש הוא על "החקים והמשפטים אשר אנכי דבר באזניכם", ואילו בפס' ב-ד מדגיש משה "ה' א-להינו

<u>ז', ט'-</u>	<u>ה', ט'-</u>
וַיִּדְעַת פִּי ה' אֶל־לִהְיֶה הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל־הַנְּאֻמָּן שְׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְאֶהְבֵּיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוָתוֹ לְאֶלְפֵי דוֹר. וּמְשַׁלֵּם לְשִׁנְאָיו אֵל פְּנֵיו לְהֶאֱבִידוֹ לֹא יֵאָחֵר לְשִׁנְאוֹ אֵל פְּנֵיו וְשִׁלְמָ לוֹ.	לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תִעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי ה' אֶל־לִהְיֶה הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל־הַנְּאֻמָּן שְׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְאֶהְבֵּיו וּלְשִׁמְרֵי מִצְוָתוֹ לְאֶלְפֵי דוֹר. וּמְשַׁלֵּם לְשִׁנְאָיו אֵל פְּנֵיו לְהֶאֱבִידוֹ לֹא יֵאָחֵר לְשִׁנְאוֹ אֵל פְּנֵיו וְשִׁלְמָ לוֹ.

נראה לנו ששינוי הקרי וכתבי בה', י – "מצות" כתיב, "מצות" קרי – קשור להקבלה זו. ודאי שצורת הקרי היא המתאימה לפשט הכתובים, שהרי שתי הדיברות הראשונות נאמרות בגוף ראשון על ידי ה'. צורת הכתיב נועדה, כנראה, לרמוז להקבלה לדברי משה בז', ט, והיא המלמדת שעשרת הדיברות הם אכן דברי ה', אבל הם נאמרים כעת מפי משה.

כללו של דבר, עשרת הדיברות אינם חלק מנאום המצוות של משה, אבל הם משמשים מבוא לו, והם הבסיס שעליו בונה משה את נאום המצוות: המצוות שבנאום זה משלימות את הדיברות ששמעו ישראל באוזניהם במעמד סיני. בעיוננו לפרשת ראה נשוב בע"ה לקביעה זו.

לא התחיל מיד בחוקים ובמשפטים המשלימים את עשרת הדיברות, שאותם ביקש ללמד את העם, אלא סיפר לעם את סיפור מעמד הר סיני וברית חורב. יודגש שאת עשרת הדיברות לא היה העם צריך לשמוע וללמוד ממשה, שהרי אותם שמעו ישירות מפי הא-ל; העם נזקק למשה רק לצורך יתרת המצוות, החוקים והמשפטים. למצוות אלו חוזר משה בתחילת פרק ו', ומשום כך חזר משה שם על האמירה שבתחילת פרק ה'. עשרת הדיברות נזכרים כאן לא כחלק מנאום המצוות אלא כפתיחה והכנה להם: באזכורם ובסיפור שנלווה אליהם מבקש משה להסביר כיצד הגענו למצב שבו העם שומע את מצוות ה' מפי משה.

יתר על כן, עיון בנאום המצוות, החל מפרק ו' מראה כי משה בונה את הנאום במבנה הדומה לעשרת הדיברות. עשרת הדיברות הם בבחינת כלל ונאום המצוות בבחינת פרט, מעין אבות ותולדות. לא נוכל לעסוק כאן בפירוט עיקרון זה. נציין רק שמשה פותח את נאום המצוות בהכרזה "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד", שהיא בעצם סיכום תמציתי של שתי הדיברות הראשונות. את סדרת המצוות בפרשת ואתחנן מסיים משה בהצהרה המקבילה, בצורה כיאסטית, לקביעה שבסוף שתי הדיברות הראשונות:

ב

נעבור עתה לדון בהבדלים שבין הדיברות בשמות לדיברות בדברים. נציג תחילה בטבלה את ההבדלים שביניהם:

<u>דברים ה'</u>	<u>שמות כ'</u>
(ו) אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני: (ז) לא תעשה לך פסל כל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: (ח) לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' א-להיך א-ל קנא פקד עון אבת על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשנאי: (ט) ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי [מצותו כתיב]:	(ב) אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני: (ג) לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: (ד) לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' א-להיך א-ל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי: (ה) ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי:
(י) לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא:	(ו) לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא:
(יא) שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' א-להיך: (יב) ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: (יג) ויום השביעי שבת לה' א-להיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך: (יד) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' א-להיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת:	(ז) זכור את יום השבת לקדשו: (ח) ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: (ט) ויום השביעי שבת לה' א-להיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך: (י) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם וינח ביום השביעי על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו:
(טו) כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' א-להיך למען יאריך ימך ולמען ייטב לך על האדמה אשר ה' א-להיך נתן לך:	(יא) כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך על האדמה אשר ה' א-להיך נתן לך:
(טז) לא תרצח ולא תנאף	(יב) לא תרצח לא תנאף

ולא תגנב	לא תגנב
ולא תענה ברעך עד שאו:	לא תענה ברעך עד שקר:
(יז) ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך:	(יג) לא תחמד בית רעך לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך:

וסופן להשתבר. וכי סופן להשתבר מאי הוי? אמר רב אשי: חס ושלום פסקה טובה מישראל

(בבא קמא נד ע"ב - נה ע"א).

שאלתו של רבי חנינא מתייחסת לאחד ההבדלים שבין לשון הדיברות בשמות ללשונם בדברים. תשובתו של רבי תנחום בר חנילאי בשם שמואל בר נחום מלמדת שלדעתו הדיברות שבשמות הם הכתובים בלוחות ראשונים, ואילו נוסח הדיברות שבדברים הוא הנוסח שבלוחות שניים.²

גישה זו, שיש לה ודאי מקום על דרך הדרש, קשה לקבלה על דרך הפשט, שהרי לפי פשוטם של כתובים מספר משה בספר דברים את הדיברות שנאמרו במעמד הר סיני, לפני החטא.

הגישה האחרת, והיא הרווחת במפרשים, רואה בדיברות בשמות ציטוט מדויק של דברי ה', בעוד שבדברים נזכרים הדיברות במסגרת שחזור מעמד הר סיני בפני העם כהקדמה לנאום המצוות, ובשחזור זה מתיר משה לעצמו לשנות פה ושם לצורך הבהרה והדגשה.³ נציג בולט של גישה זו הוא ראב"ע. נביא כאן את דבריו בפירושו הארוך לשמות כ', א:

כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת, דברי השם בלי תוספת ומגרעת, והם לבדם הכתובים על לוחות הברית... ועשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה.⁴

ראיה גדולה לגישה זו הביא ראב"ע: "והראיה הגמורה ששם כתיב פעמים 'כאשר צוך ה' א-להיך'". רצונו לומר: בדברים נוסף בשתי דיברות "כאשר צוך ה' א-להיך" – פעם אחת בדיבר השבת, ופעם שנייה בדיבר על כיבוד אב ואם – ובמשפט זה

ההבדלים נחלקים למספר סוגים:¹
א. חיסור ויתור של וי"ו החיבור.

ב. הבדלי סגנון: "זכור" לעומת "שמור", "עד שקר" לעומת "עד שוא", "לא תחמד" לעומת "לא תתאוה".

ג. הוספת דברים: "כאשר צוך ה' א-להיך", "שורך וחמרך וכל בהמתך", "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך", "ולמען ייטב לך", "שדהו".

ד. שינוי סדר: בדיבר 'לא תחמד' הקדים הכתוב בשמות את הבית לאישה, ובדברים – את האישה לבית.

ה. שינוי הטעם למצוות השבת.

ג

בביאור ההבדלים שבין הדיברות בשמות לדיברות בדברים מצאנו בדברי פרשנינו שתי גישות עקרוניות. הגישה האחת עולה מדברי התלמוד הבאיים:

שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא: מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב, ובדברות האחרונות נאמר בהם טוב [רש"י: גבי כיבוד אב ואם, דכתיב בהן 'למען ייטב לך']? אמר לו: עד שאתה שואלני למה נאמר בהם טוב, שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו, שאיני יודע אם נאמר בהן טוב אם לאו, כלך [=לך] אצל ר' תנחום בר חנילאי, שהיה רגיל אצל ר' יהושע בן לוי, שהיה בקי באגדה. אזל לגביה [=הלך אליו], אמר לו: ממנו לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום אחי אמו של רב אחא ברבי חנינא, ואמרי לה אבי אמו של רב אחי ברבי חנינא: הואיל

2 התוספות בבבא בתרא קיג ע"א ז"ה תרווייהו למדו מתשובתו של ר' חייא בר אבא שלפעמים לא היו האמוראים בקיאים בפסוקים. בספרו המקרא והמסורה עמ' ז-ט דוחה הרב מרגליות את מסקנת התוספות ומבאר שרבי חייא בר אבא ודאי ידע את ההבדל בין הדיברות שבדברים לדיברות שבשמות, אלא שלא הסכים להנחה שיש לזהות את ההבדלים הללו עם ההבדלים שבין לוחות ראשונים ולוחות שניים. ייתכן שגישתו של שמואל בר נחום היא גם גישתו של הגאון שמזכיר ראב"ע תוך כדי דחייתה: "...לא כאשר אמר הגאון כי 'זכור' הוא בלוח האחד ו'שמור' בלוח השני". אבל השווה להערתו של הרב י' קאפח במהדורתו לפירוש רס"ג לתורה עמ' קע הערה 2 (לדברים פרק ה'): "כתב ר"י בן בלעם: 'זה הנוסח השני של עשרת הדברות הם לפי הלוחות השניים, וכל מה שיש בהם מן השינויים הוא כפי מה שכתב ה' בהם. והראשונות היתה נוסחת הלוחות שנשתברו. ורב סעדיה גאון אמר כי ה' השמיים פעמיים, וכן הוא סובר בממוריים הכפולים בשינוי לשון... אמר שזה מוכיח כי שתי פעמים ניתנה נבואה זו, וזולתה ממה שיש בו שנוי. והנה נקבעו שתי הנוסחות כפי שניתנו'".

3 המהר"ל בתפארת ישראל פרק מג סבור שהגישה הקודמת אינה סותרת גישה זו אלא נוספת עליה, עיין שם.

4 וראה גם דברי רמב"ן שמות כ', ז ועוד.

1 כל ההבדלים נזכרו בסקירתו של ראב"ע בפירושו לשמות כ', א, למעט ההבדלים בשני הדיברות הראשונים. ולא עוד, אלא שראב"ע ציין שבשני הדיברות הללו אין כל שינוי: "והנה ראינו כי מתחלת 'אנכי' ועד סוף 'את אשר ישא את שמו לשוא' אין שנוי בין שתי הפרשיות". זאת על אף שבשאר הדיברות העיר ראב"ע גם על שינויי ווי"ן. נראה לנו שמשום כך הזכיר רמב"ן, בפולמוסו הסמוי עם ראב"ע בפירושו לשמות כ', ז, דווקא את שינוי הווי"ן בשתי הדיברות הראשונות, עיין שם.

מצד שני הזכיר ראב"ע בסקירתו הבדל שאינו מצוי לפנינו, ונביאו כאן בלשונו: "בראשונה עבדו ואמתו קודם שורו וחמורו ובשנית שורו וחמורו לפני עבדו ואמתו". הערה זו תמוהה עד מאוד, שכן בדיבר 'לא תחמד' קודמים עבדו ואמתו לשורו וחמורו הן בשמות הן בדברים. מפרשי ראב"ע התלבטו מאוד בהסבר דבריו, וחלקם ביקשו, מחמת קושי זה, להוציא את דבריו ממשוטים. לנו נראה שקשה להוציא את דברי ראב"ע ממשוטים, משום שבהמשך דבריו הוא חוזר על הבדל זה עוד פעמיים. לדעתנו, אם לא נרצה לומר שראב"ע ציטט כאן מן הזיכרון וזיכרונו הטעהו, אין מנוס מן המסקנה שלפני ראב"ע עמד כאן נוסח שונה מנוסחנו. וצ"ע.

סקירת השינויים ודיון בהם יש גם בתפארת ישראל למהר"ל מפראג פרקים מג-מה. דבריו קרובים לדברינו במספר פרטים, אך הכיוון הכללי שונה.

ושורו וחמרו וכל אשר לרעך" הוא הפרט.⁸ המילה "בית" אין משמעה כאן בית מגורים, אלא היא מושג מופשט, הכולל את כל אשר לרעך – "אשת רעך, עבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך"; כל הפרטים הללו, והאישה בראשם, יוצרים את המושג בית. וכבר אמרו חכמים: "אמר רבי יוסי: מימי לא קריתי לאשתי אשתי... אלא: לאשתי ביתי..." (שבת ק"ח ע"ב).

בדברים, לעומת זאת, מחלק משה דיבור זה לשתי רמות, ומבדיל בין חמדת אשת הרע לבין תאוות רכוש הרע. כאן נזכרת המילה "בית" במובנה הרגיל – בית מגורים. בכך מבקש משה לומר שהחומרה שבחמדת האישה עולה לאין ערוך על חמדת הרכוש: רכוש כי ילקח, אפשר להשיבו; אבל חמדת האישה פוגעת בנימים הדקים הקושרים את נפשו של האדם לאשת חיקו ומערערת את התא המשפחתי ערער שאין לתקנו. ההבדל בין חמדת אישה לתאוות בית ושדה קרוב להבדל שבין גונב נפשות לגונב ממון. משום כך הקדים משה את חמדת האישה לתאוות הרכוש. מסתבר גם שמשום כך ייחד משה בדברים מינוחים שונה לחמדת האישה ולחמדת הרכוש: אישה חומדים, רכוש מתאווים. תאוה נוסה יותר לצד החומרי, חמדה נוסה יותר לצד הרוחני והרגשי.⁹ יתר על כן, ייתכן שבדברים, בניגוד לשמות, מוצגות חמדת האישה ותאוות הרכוש כשני דיברות נפרדים. אפשר אפוא שבדברים כלל משה את 'אנכי' ו'לא יהיה לך' לדיבר אחד, והפריד את "לא תחמד אשת רעך" ו'לא תתאוה בית רעך... וכל אשר לרעך' לשני דיברות.¹⁰

ודאי הוא שאף הכתוב בשמות לא נתכוון להשוות בין חומרותה של חמדת אישה לבין חומרותה של חמדת רכוש. רמז לדבר, שאף שהאישה נכללת שם ברשימת הדברים אשר לרעך כפירוט של "בית רעך", בכל זאת נבדלת היא מהם, שכן "אשת רעך" נזכרת לחוד בראש הרשימה, לעומת "עבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך" שנכללו כולם יחד. למרות זאת כללם הכתוב שם יחד בכלל של "בית רעך", כדי להעמיד את איסור חמדת "כל אשר לרעך" על בסיסו המשותף והעקרוני: כל דבר אשר לרעך אסור, משום שהוא שייך לרעך, ואין מקום להבדיל כאן בין דרגות חומרות שונות.

ייתכן שבהבדל זה נעוצה גם העובדה שבדברים נקשרו זו לזו כל הדיברות האחרונות, החל מ'לא תרצח', באמצעות ו'ו החיבור. ונראה שטעם הדבר כך הוא. בשמות נזכר כל איסור כעומד בפני עצמו כדי לבטא את עצמתו, עצמאותו וייחודו. בדברים, לעומת זאת, מוצגים האיסורים, החל מ'לא תרצח', כמכלול אחד, מעין סולם של דרישות ותהליך של התקדמות: לא תרצח, ואף לא תנאף, ואף לא תגנוב, ואף לא תענה, ואף לא תחמוד, ואף לא תתאוה; איסורי עשייה, איסורי דיבור

8 משום כך אין מקום להוספת ו'ו החיבור לפני "לא תחמד אשת רעך".

9 השווה "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאנה הוא לעינים ונתחמד העץ להשפיל" (בראשית ג', ו). דברים דומים כתב המהר"ל בתפארת ישראל פרק מה, ואולם, כיוונו הכללי בהסבר ההבדלים בדיבר זה שונה מדברינו.

10 ראב"ע הזכיר חלוקה זו בפירושו לדברים אך שלל אותה בפירושו לשמות. חלוקה זו גם נרמזה בחלוקת הפרשיות בשמות ובדברים. אלא שהן ראב"ע הן מחלקי הפרשיות לא הבדילו בזה בין הדיברות בשמות לדיברות בדברים. החידוש שבהצעתנו הוא שבפרט זה יש הבדל בין שמות לדברים.

רומז משה, לדעת ראב"ע, לדברי ה' שנאמרו במעמד הר סיני.⁵ נראה לנו שבכך אכן כיוון ראב"ע, באופן עקרוני, לפשוטם של דברים. בהמשך דברינו נציע פירוש מעט שונה למילים אלו ונסה לבאר מדוע נזכרה תוספת זו דווקא בדיברות אלו.

בין הפרשנים ההולכים עקרונית בשיטה זו ניתן להבחין בין שתי גישות. הגישה האחת מבקשת לצמצם ולעמעם את המשמעות של ההבדלים בין הדיברות בשמות לדיברות בדברים. נציג מובהק של גישה זו הוא ראב"ע בפירושו הנ"ל לשמות. כך למשל כותב ראב"ע שם: "...ו'שוא' ו'שקר' בני אב אחד הם, גם 'תחמוד' ו'תתאוה' מבטן אחד יצאו". רוצה לומר: אין מקום לדקדק כל כך בשינויים ששינה משה, ואין לפנינו אלא אותו עניין במילים שונות. הלוא כך הצהיר ראב"ע בפתח פירושו שם: "ודע כי המלות הם כגופות והטעמים הם כנשמות והגוף לנשמה כמו כלי. על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים ואינם חוששים משנוי המלות אחר שהם שוות בטעמן".

הגישה האחרת סבורה שיש לבקש טעם לכל אחד מהשינויים. אנו סבורים שהדין עם גישה אחרונה זו. הלוא כך אמר הכתוב "כי לא דבר רק הוא מכם" (ל"ב, ז), ודרשו חכמים: "כי לא דבר ריק הוא, ואם רק הוא – מכם, שאין אתם יודעים לדרוש" (בראשית רבה פרשה א). ננסה אפוא לבאר את טעם השינויים עד מקום שידינו מגעת.⁶

T

נפתח בהבדלים שבדיבר 'לא תחמד'.

בטעם שינוי הסדר שבין אישה ובית כתב ראב"ע שם:

...והשם אמר 'לא תחמוד בית רעך', כי אנשי השכל יקנו בית ואחר כן אשה ואחר כן עבד ואמה ושור וחמור לחרוש שדהו, וככה הם סדורים בפרשה הזאת. ומשה סדרם על דרך אחרת, כי הבחורים הם חומדים אשה תחלה ואחר כך בית.

לדעת ראב"ע, הסדר בשמות משקף את הסדר הרצוי, בעוד שהסדר בדברי משה משקף את המצוי.⁷ לשון אחר: דברי ה' מתייחסים למציאות האידאלית, ואילו דברי משה – למציאות המעשית. וכבר ציינו לעיל שראב"ע אינו רואה משמעות להבדל שבין "תחמד" ו"תתאוה".

לדעתנו, למרות מקוריותו של פירוש זה קשה לראות בו את פשוטם של מקראות. נציע אפוא הסבר אחר להבדל זה, הנראה לנו תואם את פשט הדברים.

לדעתנו, הכתוב בשמות בנוי בצורה של כלל ופרט: "לא תחמד בית רעך" הוא הכלל, ו"לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו

5 זאת בניגוד לרש"י, שפירש משפט זה כרומז לציוויים שנאמרו לפני מעמד הר סיני, ראה בפירושו שם.

6 לא נוכל במסגרת זו לסקור את מגוון הפירושים והדעות שנאמרו בהסבר הבדלים אלו. מטררתנו כאן להציג גישה מסוימת, ומקצת הדעות האחרות ייזכרו רק כדי לחדד גישה זו.

7 השווה לדברי הרמב"ם הלכות דעות פ"ה ה"א.

מאיך, מצוות כיבוד אב ואם היא המצווה היחידה בעשרת הדיברות שבה מפרש הכתוב, הן בשמות והן בדברים, את שכר המצווה – 'למען יאריכון ימך'. הקשר בין כיבוד אב ואם לבין אריכות ימים מובן: המכבד את הוריו, שהעניקו לו את החיים, יזכה להארכת ימיו. על פי זה ניתן לומר שבספר דברים מבקש משה להוסיף לשכר הפרטי של מצוות כיבוד אב ואם – אריכות ימים – גם את השכר הכללי על קיום המצוות כולן. מצוות כיבוד אב ואם הפכה להיות דגם לכל המצוות, ושכרה – דגם לשכר קיומן של כל המצוות.

ז

השינויים הבולטים ביותר הם כמובן בדיבר השבת. נביא כאן את דברי הרמב"ם בהסבר פרט זה:

וכבר נאמרו במצוה זו שתי עלות שונות מפני שהן לשני עלולים שונים. לפי שנאמר בטעם קדוש השבת בעשר הדברות הראשונות אמר 'כי ששת ימים עשה ה' וגו' ואמר במשנה תורה 'וזכרת כי עבד היית במצרים על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת'. וזה נכון, כי העלול בדבור הראשון הוא כבוד היום וקדושו כמו שאמר 'על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו', זהו העלול השייך לעלה 'כי ששת ימים' וגו'. אבל מה שנתפקדנו בו ונצטוונו אנו לשמר הוא עלול השייך לעלת היותנו עבדים במצרים אשר לא היינו עובדים ברצוננו ומתי שאנו רוצים, ולא היינו יכולים לשבות. לפיכך נצטוונו על השבת והמנוחה כדי לכלול שני הדברים, קביעת השקפה נכונה והוא קדוש העולם המורה על מציאות הא-לוה במחשבה ראשונה ובעיון קל, וזכרון חסדי ה' עלינו שהניח לנו מתחת סבלות מצרים, וכאלו הוא חסד כללי, באמתת ההשקפה העיונית ותקינות המצב הגופני

(מורה הנבוכים חלק ב פרק לא).

לדעת הרמב"ם, בספר שמות הכתוב מדבר על עצם קדושת השבת. קדושה זו יונקת מכך ש"ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ... וינח ביום השביעי" – "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו"; וכתוצאה מכך חייב גם האדם לקדש את השבת. בספר דברים, לעומת זאת, מתייחס הכתוב אל עם ישראל ומבאר מדוע דווקא הוא המחויב בשמירת קדושת השבת: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' א-להיך משם... על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת"; היציאה מעבדות מצרים למנוחה מחייבת את עם ישראל להנציח זאת לדורות. במונחים הרווחים בעולם הישיבות ניתן לומר שבספר שמות מדובר על ה'חפצא' של השבת, ואילו בספר דברים מדובר על ה'גברא' השומר את השבת.

ייתכן שיש לקשור לכך גם את ההבדל שבין "זכור" לבין "שמור". "זכור" מוסב על הדבר עצמו: חובה עלינו לזכור את יום השבת מחמת קדושתו. "שמור" מוסב על חובת האדם כלפי השבת, ובכך מוסט מרכז הכובד מקדושת השבת כשלעצמה אל חובת האדם ביחס לשבת.

לכך יש לייחס גם את התוספת בדברים "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך": בדברים הודגשה יציאת ישראל מעבדות כרקע

ואיסורי מחשבה; מן המעשה החמור אל המעשה הקל, מן הדרישה הבסיסית אל הדרישה התובעת רמה מוסרית גבוהה יותר; כל דרישה בסולם חמורה מחברתה.¹¹

ה

נעבור עתה לדון בהבדל שבין "לא תענה ברעך עד שקר" לבין "לא תענה ברעך עד שוא". כזכור, ראב"ע טען שאין הבדל בין משמעותם של שני מונחים אלו, ולא טרח להסביר את סיבת השינוי בניסוח. רמב"ן בפירושו על ה', טו כתב:

וביאר 'ולא תענה ברעך עד שוא' – לאסור להעיד על חברו אפילו דבר שאינו כלום ולא יתחייב בו כלום בבית דין, כגון שיעיד: אמר פלוני ליתן לזה מנה ולא קנה מידו. כי 'שוא' – דבר בטל.¹²

המילה "שוא" נזכרת בכתובים הן במשמעות 'חנם' כפירושו של רמב"ן כאן,¹³ הן במשמע 'שקר', כפירושו של ראב"ע כאן.¹⁴ נראה כי הקשר הכתובים כאן נוטה לכיוון פירושו של ראב"ע, וכי המילה "שוא" באה כאן במשמעות 'שקר'. אלא שכאמור, צריך להבין מדוע ננקטה כאן לשון שונה מזו שננקטה בשמות. ייתכן שבאמצעות השימוש במילה "שוא" מבקש משה לקשור בין הדיבר "לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא" לבין הדיבר "לא תענה ברעך עד שוא", דהיינו: משה מבקש לומר שעדות שווא כנגד הרע שקולה כנשיאת שם ה' לשווא. ונראה שיש סיוע לדברינו בעובדה שהמילה "שוא" אינה נזכרת בתורה אלא בדיבר 'לא תשא' בשמות ובדברים ובדיבר 'לא תענה' בדברים, ופעם אחת נוספת בשמות כ"ג, א, "לא תשא שמע שוא" – שאף שם היא באה בהקשר של עדות שקר (וראה תרגום אונקלוס שם, "לא תקבל שמע דשקר").

ו

נדון כעת בתוספת "ולמען ייטב לך" הנזכרת בדיבר על כיבוד אב ואם.

נוכל להתקדם לכיוון הפתרון אם נבדוק את ההקשר של ההיקריות הרבות של ביטוי זה בספר דברים. ביטוי זה או ביטוי דומה לו נזכרים בספר דברים בלמעלה מעשרה מקומות, ובכולם נזכרת הטובה הזו בהקשר של שכר על קיום מצוות, למשל: "שמר ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך למען ייטב לך ולבניך אחרך עד עולם כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' א-להיך" (י"ב, כח). הווה אומר: בספר דברים מרבה הכתוב להדגיש שקיום המצוות הוא הדרך היחידה להגיע אל הטוב. והשווה גם לאמור בל', טו-טז: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע. אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' א-להיך ללכת בדרכיו ולשמר מצותיו וחקתיו ומשפטיו וחיית רבית...".

11 מעין זה פירש אברבנאל.

12 כך פירש גם אברבנאל.

13 השווה ירמיהו ב', ל: "לשוא הפייתי את בניכם מוסר לא לקחתי".

14 השווה יחזקאל י"ג, ח: "לכן פה אמר א-דני א-להים וצו דברכם שוא וחייתם קרב לכן הנני אליכם נאם א-דני א-להים". וכמוהו רבים.

שאף הנוסח שבדברים הוא בכלל דברי ה'. עצם העובדה שהתורה כללה בדבריה את המהדורה החוזרת של עשרת הדיברות מלמדת שהתורה סמכה את ידיה על ניסוחו של משה. דבר זה אנו למדים גם מהאמור בסוף הדיברות שבדברים: "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם".

דיברות ראשונות ודיברות אחרונות מייצגים אפוא שני פנים של גילוי הרצון הא-לוהי. ואף ששני פנים הם, מכל מקום שורשם אחד הוא. הוא שאמרו חכמים:

זכור ושמור שניהם נאמרו בדיבור אחד... שנאמר (תהילים ס"ב, יב) 'אחת דבר א-להים שתים זו שמענו' (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז).

למצוות השבת; אך טבעי אפוא שמצווה זו תכלול גם חובה להניח לעבדך ואמתך כמוך.¹⁵ ואולי יש בכך גם כדי להסביר את ההרחבה "שורך וחמך וכל בהמתך", כבאה להדגיש את חובת האדם להניח לכל אשר ברשותו מכוח הוצאתו לחירות על ידי ה'.

כללו של דבר, בספר שמות הדגש הוא על קדושתה העצמית של השבת, ואילו בספר דברים מודגשת החובה המוסרית המוטלת על העם לשמור על קדושת השבת. מבחינה זו דומה אפוא הבדל זה להבדלים שמצאנו לעיל בדיברות האחרים, שגם בהם הוסט מרכז הכובד בספר דברים מהדבר כשלעצמו אל חובת האדם ביחס אליו, ואף בהם הודגש הצד המוסרי של הדיבר.¹⁶

ח

נחתום את עיוננו בהתייחסות לתוספת "כאשר צוך ה' א-להיך", הנזכרת, כאמור, פעמיים בדיברות שבדברים: הן בדיבר השבת הן בדיבר על כיבוד אב ואם. אמרנו לעיל שלדעת ראב"ע רומז כאן משה לדיברות שבשמות, אלא ששומה עלינו לבאר מדוע נאמר משפט זה דווקא בשני דיברות אלו. רשב"ם כתב:

'כאשר צוך ה' א-להיך' – כלומר כמו שמפורש הטעם בדיברות הראשונים 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ' וגו'. ובשביל ששמירת שבת וכיבוד אב מצות עשה הם נאמר בהם 'כאשר צוך ה' א-להיך', אבל בכל שאר דיברות שהן אזהרת לאוין אין ראוי לומר 'כאשר צוך' כדכתיב 'מצוך היום לעשותם', אבל לא מצינו מצוך שלא לעשות.

מתחילת דבריו עולה שהמשפט "כאשר צוך ה' א-להיך" רומז להנמקה למצוות השבת המופיעה בשמות וחסרה בדיברות,¹⁷ ומשמע שמשפט זה צריך להיכתב רק במקום שבו החסיר משה בדיברות אלמנט המצוי בשמות. מסוף דבריו, לעומת זאת, עולה שמשפט זה היה ראוי להיאמר בכל דיבר, אלא שאין דרך התורה לומר 'כאשר צוך' באזהרת לאוין.

שמא ניתן לילך בדרך אחר: דווקא באותם שני דיברות שבהם חלו שינויים מהותיים ראה הכתוב צורך להדגיש "כאשר צוך ה' א-להיך". משפט זה אינו רומז למה שהחסיר משה בדיברות, אדרבה, הוא בא להדגיש שגם הכתוב כאן, שהוא לכאורה דברי משה, גם הוא בכלל "אשר צוך ה' א-להיך" הוא. משפט זה מלמד שאף שמה שהציג בדיברות היבט אחר של הדיברות, מכל מקום הכול בכלל "אשר צוך ה' א-להיך". אין משפט זה מתייחס לנוסח האחר של הדיברות בשמות, כדעת ראב"ע ורשב"ם, אלא לדברי ה' במעמד הר סיני, והוא מבקש לומר

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ה
עורך: בעז קלוש
בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואר: office@etzion.org.il

15 והשווה לאמור בדברים ט"ו, טז, בציווי על שחרור העבד: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְדָּק אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם".

16 ניסוח זה קרוב לדברי המהר"ל בתפארת ישראל פרק מד, המבדיל בין ספר שמות, שהוא בחינת הנותן, לבין ספר דברים שהוא בחינת המקבל. אלא שהמהר"ל מפתח רעיון זה על פי דרכו, עיין שם.

17 כך פירש גם ראב"ע בפירושו לשמות.